

DVOJDÍLNÉ KERAMICKÉ DÝMKY 17. – 19. STOLETÍ Z ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZŮ V ČECHÁCH

Martin Vyšohlíd

Archaia Praha o. p. s., Truhlářská 20/1119, 110 00 Praha 1 - Nové Město,
vyšohlidm@archaia.cz

Abstract:

Vyšohlíd, M. 2011: Stub-stemmed clay pipes of the 17th–19th centuries from archaeological excavations in Bohemia. Proceedings from the 1st Conference on “The history of the pipe production and pipe archeological findings in Slovakia”: 71 – 88

The oldest clay pipes appeared in the 1st third of the 17th century. There is no archaeological evidence for production during the 17th and 18th centuries in Bohemia although it can be inferred from brief reports in written sources and the discovery of unique types of pipes found solely in the Czech Republic. In Bohemia heeled and heelless pipes predominate during the 17th and 18th centuries. From the 2nd half of the 18th century there is an expansion of stub-stemmed pipes initially imported from Eastern Europe and the Balkans. This production culminates during the 2nd half of the 19th century, when these pipes were produced throughout Central and Eastern Europe. This article is dedicated especially to this type of pipes (called stub-stemmed or socketed pipes) produced in famous centers of the Habsburg monarchy in Slovakia, Hungary and Austria.

Key words: clay pipes, post-medieval archaeology, Prague, Bohemia.

Zejména v prvním desetiletí 21. století se v Čechách spolu s rozvojem intenzivnějšího zájmu o postmedievální archeologii, postupně rozvíjel také zevrubnější zájem o jednotlivé položky hmotné kultury, které archeologii novověku reprezentují. Mezi ně bezesporu patří také drobné keramické předměty velké variability tvarů a výzdobných motivů – keramické dýmký. Archeologové tak v řadě případů navazují na práci historiků umění a řemesel, sbírkotvorných institucí i jednotlivých sběratelů, jejichž znalosti jsou často velmi zásadní pro řešení celé řady otázek spjatých s vývojem, výrobou a distribucí dýmek. Keramické (hliněné) dýmký stojí v popředí zájmu archeologů především proto, že po většinu období užívání dýmek na evropském kontinentu zcela převažovaly oproti dýmkám z jiných materiálů. Také zlomky keramiky obecně tvoří jednu z nejčastěji zastoupených položek nálezů z archeologických výzkumů z důvodů jejich dobrého dochování, oproti např. předmětům dřevěným či kovovým, které postupem času podléhají rozkladu (Vyšohlíd 2008).

Pro tento drobný příspěvek jsem vybral jeden typ keramických dýmek – dvojdílné

dýmky – charakteristické troubelí oddělitelnou (většinou vyrobenou z organických materiálů) od vlastního těla dýmky. Na území bývalé Osmanské říše se obliba kouření tabáku rozšířila poměrně záhy – nejpozději na přelomu 16. a 17. století. Hlavní úlohu hrála především obliba kaváren, které měly nezastupitelnou kulturně-sociální roli v životě Turků a i přesto, že docházelo k zákazům požívání tabáku pod trestem smrti, jeho popularita neustále rostla. Ruku v ruce s tímto trendem vznikala řada drobných dílen na výrobu dvojdílných keramických dýmek s dlouhou dřevěnou troubelí (Hayes 1980, Bakla 2007). Spolu s expanzí Osmanské říše došlo i k šíření těchto dýmek směrem severním přes Balkán až do středovýchodní Evropy a také směrem západním do celého Středomoří (severní Afrika, jižní Evropa), kde začaly postupně tvořit většinu nebo přinejmenším významnou část produkce. Nejpozději v průběhu 18. století se však tyto dýmky začínají šířit také do zbytku kontinentální západní Evropy a zvláště v 1. polovině 19. století představují významný segment trhu, vyjma tradičních oblastí výroby jednodílných dýmek, jako byla např. Anglie, Benelux nebo severní Německo. Zároveň s expanzí výroby těchto dýmek docházelo ke zvyšování jejich tvarové a výzdobné variability, ale i ke změně konstrukčních detailů, jako bylo napojení krčku a spalovací komory nebo oddělení vlastní spalovací komory a krčku ještě další menší komorou na dně hlavičky (jakýsi předchůdce dýmek trojdílných; Stančeva 1975–76, Bekić 1999 – 2000, Boscolo 2000, Gosse 2001 – 2003).

Dvojdílné dýmky z archeologických výzkumů na území Prahy a několika dalších míst v České republice (datované především do období 18. a 19. století) však nepředstavují nijak ohromující množství. Je to dáno především faktem, že většina pozdně novověkých situací dosud nepodléhá běžným archeologickým postupům, ale ve většině případů je z plochy výzkumu odtěžena těžkou mechanizací. Pouze ve výjimečných případech a v rámci sledování komplexního vývoje na ploše výzkumu pak dochází také k dokumentaci těchto nejmladších památek. Nejčastěji jsou tak dýmky nacházeny ve výplních zahluobených objektů, jako jsou cihlové kanalizace, odpadní jímky a studny, nebo v zásypech sklepů. Počet takto získaných dvojdílných keramických dýmek z území Čech pak svým počtem mnohonásobně překračují dýmky z muzejních i soukromých sbírek, které však prakticky nejsou publikovány. Ucelenému obrazu o produkci, distribuci a užívání těchto dýmek by bezesporu přispěly zejména publikace katalogů těchto sbírek.

Nejstarší dosud evidované dvojdílné dýmky z území Čech jsou datovány nejpozději do přelomu 1. a 2. třetiny 17. století a pocházejí z archeologických výzkumů v Jičíně a Hořicích v Královéhradeckém kraji (Ulrychová 2010). Jedná se tak o jedny z nejstarších dýmek tohoto typu v celém středoevropském kontextu. Čtyři velmi drobné dýmky, bez dochovaných svrchních partií hlaviček, červenohnědé a béžové keramické hmoty jsou v režném provedení, vyjma jedné se zelenou glazurou. Dýmky jsou zdobené převážně rytou výzdobou, a to zejména rostlinnými motivy. Délka spodní části dýmky (hlavička a krček) u nich nepřesahuje 5,5 cm (Ulrychová 2010, 930). I přes moji osobní skepsi k nálezům takto starých dvojdílných dýmek na našem území se zdá, že jejich datace je založena na detailní a kvalitní analýze archeologické nálezové situace i doprovodného keramického materiálu z příslušných vrstev (včet-

ně velmi archaické dýmky jednodílné). Nabízí se tak nejspíše možnost, že sem byly dýmky dopraveny některými ze žoldáků ze vzdálenějších krajů. Jičín a celé rozsáhlé Valdštejnovo panství bylo v té době bezesporu jednou z důležitých křižovatek tehdejší Evropy uprostřed Třicetileté války. Z území Prahy pochází také několik drobnějších zlomků malých dvojdílných dýmek, které nejspíše můžeme klást do závěru 17. nebo do samého počátku 18. století. Pro období 17. století lze nicméně na základně dosavadních znalostí konstatovat na území Čech naprostou převahu dýmek jednodílných, které pocházejí jak z neznámějších výrobních okruhů v západní Evropě (Holandsko), tak ze středoevropských výrobních okruhů na území Bavorska, Saska, Slezska a pravděpodobně i samotných Čech (Mehler 2009; Vyšohlíd 2007; 2009d, 970 – 979). K postupné změně dochází až v závěru tohoto století, kdy procentuální podíl dvojdílných dýmek na trhu pomalu stoupá.

Poměrně velké procento z dosud dokumentovaných dvojdílných dýmek spadá do období 18. století, přičemž část těchto dýmek snad může spadat již do závěru století předchozího. V 18. století bezesporu začíná postupný nárůst zastoupení těchto dýmek na českém trhu a v jeho 2. polovině se tak možná vyrovnává podíl mezi dýmkami jednodílnými a dvojdílnými. Důkazy o domácí výrobě těchto dýmek v průběhu 18. století dosud chybějí, nicméně minimálně na úrovni výrobních pokusů místních hrnčířů ji můžeme předpokládat. Detailnější přehled jednotlivých výrobních okruhů, ze kterých byly do Čech dýmky dováženy, chybí a je poměrně málo pravděpodobné, že bude kdy možné ho vytvořit. Je to dáno především faktem, že dýmky nejsou nijak značeny, což mimo jiné také souviselo s oficiálními zákazy kouření v některých zemích středovýchodní Evropy. Setkáváme se s poměrně velkou variabilitou tvarů, výzdobných motivů i úprav povrchů dýmek, což svědčí nejen o různých módních trendech v jejich výrobě, ale také o regionální rozrůzněnosti této výroby. Situace tak odpovídá spíše drobnější dílenské produkci pro jednotlivé regiony bez větších přesahů vývozu do vzdálenějších míst, oproti fenoménu nadregionální produkce manufaktur a továren v 19. století. Snad nejjednodušší cestou pro orientaci v těchto dýmkách je jejich rozdělení do skupin se shodným tvarem nebo výzdobnými motivy. K postupné, alespoň základní orientaci také přispívají publikace dýmek z tohoto období z jednotlivých regionů středovýchodní Evropy a Balkánu (např. Гачић 2009, 2010; Gusar 2008; Kondorosy 2007), ale také Středomoří (např. Robinson 1983, 1985; Wood 1999).

Jednou z takových skupin, která nápadně vystupuje z celkové škály, představují např. dýmky se širokou diskovitou základnou, které patří na našem území doposud k velmi ojedinělým nálezům. Jedna z dýmek byla nalezena na katastru Jevan (okr. Praha – východ, Středočeský kraj). Jedná se o unikátní dýmku (délka 6,3 cm) s „vykrajovanou“ diskovitou základnou, výrazně se rozevirajícím ústím hlavičky a vtačovanou radélkovou výzdobou. **(obrázek č. 1.1)** Na krčku dýmky je umístěna kruhová značka se špatně čitelným arabským nápisem. Bezesporu se jedná o výrobek z tureckých dílen. Druhá dýmka pochází z výzkumu Staroměstského náměstí v Mladé Boleslavi (Středočeský kraj) a je velmi bohatě zdobena radélkem a plasticky ztvárněna. **(obrázek č. 1.2)** Hlavička je válcovitého, nepatrně se rozšiřujícího tvaru. V tomto případě bych hledal místo výroby již spíše na území Balkánu nebo středovýchodní

Evropy. Částečná obliba tohoto typu dýmek však přetrvávala hluboko do 19. století a můžeme je najít v katalozích všech významných evropských i tureckých výrobců té doby. Luxusní varianty takových dýmek měly povrch ošetřený engobou a reliéfy byly malovány zlatem a stříbrem – to se sporadicky využívalo také k inkrustaci (Bakla 2007, Paš – Martini 2005, 46 – 52).

Další nápadnou skupinu datovanou do průběhu 18. století tvoří dýmky, jejichž hlavička je plasticky ztvárněna do podoby hlavy Turka. Fenomén několika set let turecké expanze a neustálého ohrožení středoevropského regionu se významně odrazil mimo jiné také v lidové kultuře. Můžeme tak toto téma najít v písních, na grafických listech, obrazech i ve sochách. Také dýmky se jako drobné předměty osobní povahy staly nositeli takového ztvárnění. Celkem je v mé evidenci šest dýmek a jejich zlomků, které pocházejí z nálezů z Prahy – Nového Města (**obrázek č. 2.1 – 2.4**), Prahy – Starého Města (**obrázek č. 2.5**) a z Pražského hradu. (**obrázek č. 2.6**) Výtvarné ztvárnění je poměrně uniformní, jedná se o mužský obličej s mohutnými licousy a hlavou zakrytou turbanem (tam, kde byla dochována svrchní část hlavičky). Zastoupeny jsou jak kusy režné (neglazované) z červenohnědé keramické hmoty, tak kusy glazované (bílá, zelenožlutá a zelená s tmavšími skvrnami) ze světlé (bílé až béžové) keramické hmoty. Dýmky nejsou nijak značeny a dosud k nim nemám přímé analogie vyjma dvou žlutozeleně glazovaných kusů z výzkumů v ulici U Obecního domu (**obrázek č. 2.4**, Praha 1 – Staré Město) a na náměstí Republiky (**obrázek č. 2.5**, Praha 1 – Nové Město). Velmi podobná žlutozeleně glazovaná dýmka byla nalezena během výzkumu Dominikánského náměstí v polské Vratislavi a jako místo její výroby je uváděn Głogów nebo Bolesławiec, nicméně bez jakýchkoliv pádných argumentů pro toto tvrzení (Witkowska 1998, 317, Ryc. 23.b). Také z jiných nálezů na území Vratislavi pocházejí obdobné typy dýmek hnědých či zelených glazur (Kluttig-Altman – Kügler 2004, 39, Abb. 43; Kluttig-Altman 2005, 25, 186, Abb. 9, 189, Abb. 27, 28). Motivy hlavy Turka se objevují ještě na dýmkách z 19. století, nicméně v poměrně odlišném zpracování. Jedná se většinou o výrazně propracovanější detaily obličejů muže s plnovousem a turbanem na hlavě. Dýmky pak mají např. v katalozích francouzských výrobců z období okolo poloviny 19. století konkrétní typové označení jako Ali-Pacha, Le Sultan, Grand Mohamet, Ibrahim, atd. (Duco 2004; 20 – 22, 42).

Další skupinu tvoří dýmky s velmi specifickou reliéfní výzdobou s rostlinnými motivy, které snad můžeme klást do 1. poloviny 18. století. Vždy se jedná o neglazované kusy červenohnědé keramické hmoty, z jejichž jinak hladkého povrchu plasticky vystupuje velmi jemná síť úponků a listů pokrývající větší část obou bočních stran hlavičky. (**obrázek č. 3**) Tvarově jsou dýmky spíše jednodušší se zaoblenou spodní částí hlavičky, mírně rozevřeným ústím hlavičky a jednoduchou zesílenou manžetou krčku (v místě napojení na troubel). V nemnoha exemplářích byly nalezeny během archeologických odkryvů v Praze (Novém i Starém Městě), Mladé Boleslavi (Walshausen 2009, 21 – 22) a Písku (Frölich 2009, 179, obr. 3:5). Z tohoto celku nápadně vystupuje velmi pěkný drobný kus dýmky ve tvaru boty s menším podpatkem o délce cca 4 cm. (**obrázek č. 3.3**) Analogie k takto zdobeným dýmkám můžeme najít např. v publikaci z archeologického výzkumu v polské Poznani (Walkiewicz 2000,

294, Ryc. 2:10, 11). Také ztvárnění dýmky do podoby boty (holínky) není ojedinělé a můžeme se s ním setkat v celé historii výroby dýmek od 17. do 20. století, a to jak u dýmek jednodílných, tak dvojdílných (např. Mehler 2004).

Na tuto skupinu volně navazují také dýmky z červenočerné keramické hmoty, které jsou však již o něco složitěji profilovány a často bohatě zdobený radélky nebo různé plasticky ztvárněny. **(obrázek č. 4)** Tyto dýmky pocházejí z výzkumu na náměstí Republiky v Praze – Novém Městě. Spadají nejspíše také do průběhu 18. století a jejich místo výroby můžeme, stejně jako u předchozí skupiny, hledat někde v oblasti středovýchodní Evropy. Do stejného časového období pak můžeme řadit ještě celou další škálu různě tvarovaných glazovaných i neglazovaných dýmek. **(obrázek č. 5)**

Také mezi dvojdílnými dýmkami 19. století, které již na území Čech v tomto období zcela dominují, máme mnoho neznačených kusů různých tvarů i barev glazur. Převažují mezi nimi dýmky s hlavičkami vyšších válcovitých nebo hraněných (šesti a osmibokých) tvarů. Výzdoba je velmi variabilní od dýmek prakticky nezdobených (nebo jen vícebarevnou glazurou), přes dýmky s plastickými či rytými prstenci až po dýmky s bohatou reliéfní výzdobou. **(obrázek č. 6)** S postupnou centralizací výroby do několika významných regionů na území Habsburské říše, které udávaly tón ve výrobě dýmek pro středoevropský region, v některých případech i s přesahem do vzdálenějších míst, se začíná na dýmkách objevovat značení kolky výrobců. Právě tyto značky tak vnášejí větší přehled do badání o dýmkách 19. století (především jeho 2. poloviny) v našem regionu. Tento fakt souvisí také s lepší dostupností písemných pramenů pro toto období, jejichž rešerše vnášejí detailnější informace do délky působení jednotlivých dílen a jmen jejich majitelů. Z archeologických výzkumů na území Čech (především však Prahy) pochází několik desítek těchto dýmek, i když podstatně větší množství nepublikovaných kusů doposud leží v přítmi musejních depozitářů.

Nejprve bych se zaměřil na velmi specifickou a dobře rozpoznatelnou skupinu dýmek tzv. typu Café, které začaly být masově produkovány od závěrečné třetiny 19. století, a to především v souvislosti s prudkým rozvojem kavárenské kultury ve středoevropských metropolích. Rozšířil se zde zvyk pít si ke kávě také dýmku. Troubel s náustkem byly z hygienických důvodů na jedno použití, ale dýmky se mohly použít vícekrát (Houser 1996, 22). Hlavičky dýmek byly většinou hraněné – šesti nebo osmiboké, méně často pak také válcovité a jejich stěny byly pokryty reliéfní výzdobou vzniklou, která již byla součástí samotné výrobní formy. Charakteristická je také výrazná manžeta (zesílení zakončení krčku v místech, kde se na dýmku napojovala troubel). Nejčastější motivy výzdoby byly rostlinné, geometrické (šikmé šrafury vytvářející mřížku), svislé provazce nebo perlovce, šupinatý povrch, ale výjimečně také figurální motivy. Na krčku dýmky (méně často i na stěnách hlavičky) se pak velmi často objevují nápisy CAFÉ a z druhé strany často nápis identifikující místo výroby. Tyto dýmky se vyráběly až do poloviny 20. století a jejich výroba je nejčastěji kladena do Rakouska a jižního Německa, ale tento výrobní okruh je daleko širší a jistě zahrnuje další místa v Německu, Maďarsku i v našich zemích (Tymstra 1985-86). Z vídeňské produkce údajně pochází dýmka s opisem MEIDLING SS uložená ve sbírkách Slovenského národního muzea (Sprušanský 1967, 246). Pro výrobu v ob-

lasti Westerwaldu svědčí například opis M&T HÖHR (firma Müllenbach a Thewald z Höhr-Grenzhausenu) na dýmce nalezené v bavorském Pasově (Kügler 1998, 238). Možnost výroby ve slovenské Kremnici pak indikují opisy Kőrmőcz a HONI IPAR (Harman – Šteffek 2008, 42, tab. XII). K dalším nápisům, které se nepodařilo přiřadit konkrétním výrobcům náleží značky tvořené písmeny H, S, A a opisy ZUMUER, GNIEGEN a LAMA (Kügler 1998, 238).

Z archeologických výzkumů v Praze (Vyšohlíd 2009b, 30; Vyšohlíd 2009c, 85), Mladé Boleslavi (Waldhauser 2009, 21 – 22) a Písku (Frölich 2009, 178, obr. 2:3) pocházejí dýmky se všemi výše uvedenými výzdobnými motivy. **(obrázek č. 7.1 – 7.9)** Figurální výzdobu zastupuje pouze lovecká scéna (muž mířící puškou a pes, **obrázek č. 7.10**) a nejspíše svatební motiv. **(obrázek č. 7.11)** Ve dvou předních lištách šestiboké hlavičky jsou zde ztvárněny postavy muže a ženy (v dalších lištách je již pouze bohatý rostlinný dekor a na krčku dýmky opis CAFE). V nápisech na dýmkách můžeme najít slova CAFÉ, CÖLN a především nápisy MM, MAHLER, SALON a KOLIN. **(obrázek č. 8)** To nás zavádí k jedinému doloženému výrobcí dvojdielných dýmek na území Čech – do středočeského Kolína. Zde působila dílna Morice Mahlera, která byla doposud v literatuře spojována pouze s výrobou dýmek typu Café. Z pražských archeologických výzkumů nicméně pochází dva kusy dýmek s opisem Kolín (v psací formě) v oválném kolku. **(obrázek č. 9)** První z dýmek je z červenohnědé keramické hmoty s hladkou oválnou, jen mírně se k ústí se rozšiřující hlavičkou (dochovaná výška 8,5 cm). Základna je plasticky ztvárněna do podoby palmety. Druhá z dýmek je dochována pouze ve své spodní části a základna hlavičky je opět plasticky ztvárněna. Výzdobný prvek zde představuje především zakouření povrchu dýmky, která byla předtím omotána drátkem (později samozřejmě opět odstraněným). O rozsahu kolínské produkce, její délce a dalších detailech bohužel dosud nic nevíme, resp. žádné bližší informace nebyly nikdy publikovány.

Další dvě dýmky pochází z manufaktury jižně od srdce Rakousko-uherské monarchie. Výroba se v této oblasti soustředila do třech středisek – Pernitz, Wiener Neustadt a Theresienfeld a měla silné vazby na centra výroby tehdejšího Uherska (Nagy 2000, 51). Z nálezů na Pražském Novém městě pocházejí dvě velmi podobné dýmky ze závěru 19. století z manufaktury v Theresienfeldu. **(obrázek č. 10.1)** Jedná se o dýmky výrazně oranžového povrchu a šedé keramické hmoty s opisem PHILIPP KONRAD v oválném kolku, znakem kotvy v menším oválném kolku na boku krčku dýmky a opisem IN THERESIENFELD na manžetě krčku (zesílení v místě napojení na trubel). V dochovaných fragmentech se dýmky liší pouze mírně odlišným ztvárněním kolku označujícího výrobce a výzdobou hrany manžety (v jednom případě je to reliéfně ztvárněná ratolest, ve druhém případě je okraje pouze členěn přesekáváním). V Theresienfeldu můžeme nejspíše hledat také původ dýmky s kolkem ANHALZR SCHEMNITZ, která je bezpochyby plagiátem banskoštiavnické produkce. **(obrázek č. 10.2)**

Z uherských dílen ležících na území současného Maďarska pocházejí další tři dýmky. Četné dílny zde vznikaly v průběhu 18. století a v 19. století zvláště na území maďarského Zadunají ve městech Debrecén, Pápa, Bonyhád, Kőrmend a Vasvár

(Haider – Orgona – Ridovics 2000, Ridovics 2009). První z dýmek byla nalezena na Pražském hradě a jedná se o jednoduchou nezdobenou dýmku s válcovitou mírně se k ústí rozšiřující hlavičkou, výrazně vystupující manžetou na konci krčku a obdélným kolkem BOSCOVITZ. **(obrázek č. 11.1)** Dýmka tak pochází nejspíše z dílny rodiny Boscovitzů v Pápě. Do stejného výrobního centra můžeme s jistou dávkou opatrnosti přiřadit dýmku s obdélným kolkem H. NEUMAN SCHEMNITZ. **(obrázek č. 11.2)** Dýmka z 2. poloviny 19. století představuje kopii banskoštiavnické produkce. Jméno tohoto výrobce není totiž známo z Banské Štiavnice, ale v maďarské Pápě působila dílna Salomona Neumana, takže by se mohlo jednat o někoho z této rodiny (Bielich – Čurný 2009, 348). Třetí drobný zlomek dýmky, který se materiálem i tvarem nápadně podobá dýmčím z Theresienfeldu, nese část oválného kolku s opisem Kõrm (tedy Kõrmend, **obrázek č. 11.3**). Povrch dochovaného krčku nese výrazné stopy po červené barvě.

Velké zastoupení mezi dýmčím z uherského regionu mají i v českých nálezech dýmky z Banské Štiavnice, bezpochyby nejdůležitějšího centra jejich výroby v 19. století. O výrobě dýmek v tomto báňském městě a jeho bezprostředním okolí bylo již napsáno mnoho příspěvků, takže o jeho detailní historii není třeba se zde zmiňovat (Sprušanský 1967, Takáč 1979, Kaľavský 1982, Lovasová 1997, Morgenroth 2001, Šteffek 2004, Harman – Šteffek 2008). Celkem je v mé evidenci cca 15 – 20 dýmek a jejich zlomků, které lze přiřadit banskoštiavnické produkci nebo k jejím imitacím z dílen na území Habsburské monarchie. Nejčastěji zastoupenými dýmčím jsou kusy vyrobené v dílně rodiny Hönigů. Tři kolky jsou na dýmčím z Prahy dochovány ve formách HÖNIG W: SCHEMNITZ **(obrázek č. 12.1)**, HÖNIG WWL SCHEMNITZ (Vyšohlíd 2009c, 84, obr. 2.e) a ...ONIG WWEEMNITZ (Blažková-Dubská 2005, 134, 144, Tab. 5.4). Tyto dýmky můžeme nejspíše spojovat s provozem dílny vdovou po Antonu Hönigovi ve 2. třetině 19. století (Harman – Šteffek 2008, 116). Další tři kolky jsou (rovněž na pražských dýmčím) dochovány ve formách M:HÖNIG SCHEMNITZ, M. HÖNIG SCHEMNITZ a M:H..... SCHE..... a můžeme je nejspíše spojovat s dílnou syna či vnuka (2. polovina 19. století) zakladatele dílny. **(obrázek č. 12.2, 12.3)** Dalším významným banskoštiavnickým výrobcem 1. poloviny 19. století byl Josef Schmidt. Z jeho dílny pochází dýmka s mramorovaným povrchem a obdélným kolkem IOS. SCHMIDT SCHEMNITZ **(obrázek č. 12.4)** a černá dýmka se špatně čitelným kolkem ...OS.SCHMID.. SCHEMNITZ. **(obrázek č. 12.5)** Další velmi špatně čitelný kolek (opět na dýmce s mramorovaným povrchem) nese nápisISCH SCHEMNITZ a snad tuto dýmku můžeme ztotožnit s dílnou Samuela Bische z 1. poloviny 19. století. **(obrázek č. 12.6)** Vedle obdélného kolku se jménem je umístěn drobný oválný kolek s číslicí 3. Všechny výše zmíněné dýmky jsou často doprovázeny drobným kruhovým až oválným kolkem s poprsím muže s knírem, nebo kolkem drobné šesticípé kytičky. K nejmladším dýmčím patří velmi kvalitně zpracovaný kus s kolkem ECHT SCHEMNITZ a znakem Banské Štiavnice v malém oválném kolku **(obrázek č. 12.7)**, a také kus s velkým havířským znakem a nápisem GLÜCK AUF na čele dýmky. **(obrázek č. 12.8)** Další dýmka nese dosud neznámý a velmi zkomolený nápis MW SOHNHE SCHERTITZ a velmi pravděpo-

dobně tak spadá do velkého okruhu výrobků imitujících banskoštiavnickou produkci. **(obrázek č. 12.9)**

Další slovenské výrobní centrum, kde byly produkovány pěkné dýmky ve velmi pestrém tvarovém spektru, bylo v Podrečanech a okolních vesnicích. V obci Podrečany u Lučence začal dýmky v závěru 18. století vyrábět Juraj Krčiaško a výroba zde probíhala minimálně do poloviny 19. století (Bielich – Čurný 2009, 350 – 351). Výroba se postupně rozšířila i do okolních vsí a zvláště typické černé dýmky s leštěným povrchem si získaly velkou oblibu, o čemž svědčí jejich nálezy nejen na území Čech, ale také např. nálezy ze Srbska (Гачић 2010, 107 – 108). Tyto dýmky jsou v nálezech z Prahy zastoupeny pěti tvarově i výzdobně odlišnými kusy, které spojuje oválný kolek s opisem PODRES ve formě psacího písma (pouze v jednom případě je to kolek PODRE... v tiskací formě, **obrázek č. 13**). Vyjma těchto kolků nese ještě jedna z dýmek kruhovou značku s mně neznámým erbem (štíť, nad ním nejspíše přilbice a nad ní paže se šavlí, **obrázek č. 13.3**).

Je také třeba konstatovat, že i přes neklamnou převahu prodeje a používání dýmek vyrobených na území rakousko-uherské monarchie, dochází také k ojedinělým nálezům dvojdílných dýmek vyrobených v západní Evropě. V mé evidenci dýmek z archeologických výzkumů však jde jen o několik málo kusů.

LITERATURA

- BAKLA, E. 2007: Tophane Lülleciligi. Istanbul.
- BEKIC, L. 1999 – 2000: Uvod u problematiku glinenih lula na području hrvatske, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 32 – 33, sv. 3, Zagreb, s. 249 – 279.
- BIELICH, M. – ČURNÝ, M. 2009: Pipe finds from Nitra and Nitra pipe production – Nálezy fajok z Nitry a nitrianska fajkárská produkcia, in: J. Žegklitz (Eds.), Studies in Post-medieval Archaeology 3. Prague, s. 337 – 362.
- BLAŽKOVÁ-DUBSKÁ, G. 2005: Výzkum v prostoru Prašného mostu na Pražském hradě v roce 2001, Castrum Pragense 6, s. 125 – 144.
- DUCO, D. H. 2004: Century of Change. The European clay pipe, its final flourish and ultimate fall. Amsterdam.
- FRÖLICH, J. 2009: Archeologické nálezy dýmek v jižních Čechách, Zlatá stezka 16, s. 175 – 183.
- ГАЧИЋ, Д. 2009: Глинене луле са Петроварадинске тврђаве, Зборник Музеја примењене уметности 04/05/2008/09. Београд, с. 7 – 18.
- ГАЧИЋ, Д. 2010: Случајни налази глинених лула из Музеја града Новог Сада – Accidental Findings of Clay Pipes from the City of Novi Sad Museum, ГОДИШЊАК Музеја града Новог Сада/The Almanac of the City Museum of Novi Sad 3 – 4/2007–08. Novi Sad, s. 94 – 109.
- GOSSE, P. 2001 – 2003: Les pipes de l'Empire Ottoman. Fouilles archéologiques du port de quarantaine Sur l'Île de Pomègue, <http://philippe.gosse.pagesperso-orange.fr/Otto/Ottoman.htm> (17. 10. 2011).
- GUSAR, K. 2008: Arheološki nalazi keramičkih lula za duhan iz zbirke Narodnog

muzeja u Zadru – Archaeological finds of clay tobacco pipes from the Collection of the Zadar National Museum, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 25, 135 – 149, T.1-T.5.

HAIDER, E. – ORGONA, A. – RIDOVICS, A. (Eds.) 2000: The History of the Hungarian Pipemaker's Craft. Hungarian History through the Pipemaker's Art (Katalog k výstavě Balatoni Museum – Keszthely, Déri Museum – Debrecen a Hungarian National Museum – Budapest). Budapest.

HARMAN, M. – ŠTEFFEK, J. 2008: Fajka velebená, fajka zatracovaná. Tlmače.

HAYES, J. W. 1980: Turkish Clay Pipes: A Provisional Typology In: P. Davey (Eds.), The Archaeology of the Clay Tobacco Pipes, Vol. 4: Europe 1 (British Archaeological Reports, International Series 92), Oxford, s. 3 – 10.

HOUSER, J. 1996: Dýmka v proměnách času. Brno.

KALAVSKÝ, M. 1982: Hlinené fajky z Banskej Štiavnice, Umění a řemesla 3, s. 61 – 64.

KLUTTIG-Altman, R. 2005: Tonpfeifenfunde im südlichen Ostseeraum und in Schlesien – Erste Ergebnisse einer internationalen Ausstellung im Ostpreußischen Landesmuseum Lüneburg, Knasterkopf 18, s. 18 – 26.

KLUTTIG-Altman, R. – KÜGLER, M. 2004: Tabak und Tonpfeifen im südlichen Ostseeraum und in Schlesien (Auswahlkatalog zur gleichnamigen Ausstellung im Ostpreußischen Landesmuseum Lüneburg vom 1. Mai bis 29. August 2004). Husum.

KONDOROSY, S. 2007: Cseréppipák az Esztergomi várbból – Clay pipes from Esztergom castle, Communicationes Archaeologicae Hungariae 2007, s. 305 – 329.

KÜGLER, M. 1998: Tonpfeifen, In: W. Endres, Ritterburg und Fürstenschloss (Begleitband 2 zur Ausstellung von Stadt und Diözese Passau im Oberhausmuseum Passau – Archäologische Funde), Passau, s. 226 – 239.

LOVÁSOVÁ, E. 1997: Banskoštiavnické fajkárske remeslo. Banská Štiavnica.

MEHLER, N. 2004: Tönernes Schuhwerk – Stiefelpfeifen und andere Besonderheiten des 17. Jahrhunderts aus Bayern und Österreich, Knasterkopf 17, s. 88 – 92.

MEHLER, N. 2009: Clay pipes in Bavaria and Bohemia: Common ground in the cultural and political history of smoking – Keramické dýmky v Bavorsku a Čechách: společné kořeny v kulturních a politických dějinách kouření. In: J. Žegklitz (Eds.), Studies in Post-medieval Archaeology 3. Prague, s. 317 – 336.

MORGENROTH, W. 2001: Das Geheimnis der echten Schemnitzer Tabakspfeifen, Knasterkopf 14, s. 53 – 58.

NAGY, Z. 2000: Transdanubian Pipe Manufacturers Associated with Selmecebánya, in: E. Haider – A. Orgona – A. Ridovics (Eds.), The History of the Hungarian Pipemaker's Craft. Hungarian History Through the Pipemaker's Art. Budapest, s. 45 – 55.

PAŠ, M. – MARTINI, M. 2005: ARS FUMIDA. Przybory do palenia tytoniu w zbiorach Muzea Narodowego w Krakowie. Krakow.

RIDOVICS, A. 2009: Hungary, in: D. A. Higgins (Ed.), Journal of the Academie Internationale de la Pipe, Vol. 2 (Part I: National Clay Pipe Summaries), Liverpool, s. 65 – 73.

ROBINSON, R. C. W. 1983: Clay tobacco pipes from the Kerameikos, Mitteilungen des deutschen archäologischen Institut, Athenische Abteilung 98, 265 – 285, Tafeln 52 – 56.

ROBINSON, R. C. W. 1985: Tobacco pipes of Corinth and of the Athenian Agora, Hes-

peria 54, s. 149 – 203 .

SPRUŠANSKÝ, S. 1967: Fajčiarske potreby v zbierka SNM v Bratislave, Zborník SNM LXI – História 7, s. 243 – 270.

STANČEVA, M. 1975 – 76: O proizvodnji keramičkih lula u Bulgarskoj, ZborMPU 19 – 20, s. 129 – 138.

ŠTEFFEK, J. 2004: Hlinené fajky Banskoštiavnického regiónu. 1. Úvod, história a typológia hlinených fajok, Acta Museologica IV, s. 101 – 112.

TAKÁČ, T. 1979: K problematike fajkárstva v Banskej Štiavnici, Zborník SBM IX, 245 – 278.

ULRYCHOVÁ, E. 2010: Dýmky z valdštejnského období z Jičina a Hořic, Archeologie ve středních Čechách 14/2, s. 929 – 932.

VYŠOHLÍD, M. 2007: Finds of clay tobacco pipes from Náměstí Republiky in Prague's New Town – Nálezy keramických dýmek z náměstí Republiky na Novém Městě v Praze. In: J. Žegklitz (Ed.), Studies in Post-medieval Archaeology 2, s. 275 – 304.

VYŠOHLÍD, M. 2008: Svět keramických dýmek (Nálezy z náměstí Republiky v Praze), Časopis Společnosti přátel starožitností 1/2008 (roč. 116), s. 43 – 49.

VYŠOHLÍD, M. 2009a: Svědectví dýmek, in: P. Juřina a kol., Náměstí Republiky – výzkum století. Praha, s. 124 – 127.

VYŠOHLÍD, M. 2009b: Bohemia, in: D. A. Higgins (Ed.), Journal of the Academie Internationale de la Pipe, Vol. 2 (Part I: National Clay Pipe Summaries), Liverpool, s. 23 – 32.

VYŠOHLÍD, M. 2009c: Keramické a porcelánové dýmky z Malé Strany, Staletá Praha 25/2, s. 81 – 87.

VYŠOHLÍD, M. 2009d: Keramické dýmky v archeologických nálezích a jejich vypovídací možnosti, Archeologie ve středních Čechách 13/2, s. 965 – 1000.

WALDHAUSER, J. 2009: Archeologická tajemství Mladé Boleslavi. Liberec.

WALKIEWICZ, B. 2000: Fajki z badań archeologicznych na ul. Szyperskiej w Poznaniu, Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne t. 5, s. 291 – 296.

WITKOWSKA, T. 1998: Fajki z badań archeologicznych na placu Dominikańskim we Wrocławiu, Silesia Antiqua, t. 39, s. 283 – 336.

WOOD, J. 1999: A study of clay tobacco pipes in Tunis. Were they traded to Gonzo (Malta)?, Post-Medieval Archaeology 33, s. 233 – 241.

SEZNAM OBRÁZKŮ (Autor: M. Vyšohlíd)

Obr. 1: Dýmky s diskovitou (talířovitou) základnou ze Středočeského kraje.

Obr. 2: Dýmky z 18. století v podobě hlavy Turka.

Obr. 3: Dýmky z 18. století s jemnou reliéfní výzdobou rostlinnými motivy.

Obr. 4: Neglazované dýmky z 18. století z červenohnědé keramické hmoty.

Obr. 5: Dýmky neznámé proveniencie z 18. století.

Obr. 6: Dýmky neznámé proveniencie z 19. století.

Obr. 7: Dýmky typu Café ze závěru 19. století.

Obr. 1

Obr. 2

Obr. 3

Obr. 4

Obr. 5

Obr. 7

Obr. 9

Obr. 8

Obr. 10

Obr. 11

Obr. 12

Obr. 8: Dýmky typu Café z dílny M. Mahlera v Kolíně.

Obr. 9: Dvojdílné dýmky z dílny v Kolíně.

Obr. 10: Dýmky z 19. století z rakouského Theresienfeldu.

Obr. 11: Dýmky z 19. století z maďarské Pápy a Körmendu.

Obr. 12: Dýmky z 19. století z Banské Štiavnice.

Obr. 13: Dýmky z 19. století z Podrečan.